

թիւները մեզի համար ալ համոզիչ են. սեպտեմբեր հայրանունը Ալփէոս է, և Մատթէոսի հայրանունին հետ նոյն լինելը առիթ եղաւ ոմանք Յակոբը Մատթէոսի եղբայր կարծել, և արհեստով մաքսաւոր ենթադրել, սակայն ձրի կարծիք մըն է, որ ընաւ հաւանականութեան հիմ չունի. որովհետեւ եթէ անանկ ըլլար, հարկաւ Աւետարանիչներ, և մանաւանդ ինքն Մատթէոս, չէր զանց ըներ այդ պարագան յիշել, ինչպէս յիշուած է Պետրոսի և Անդրէասի, Յակոբոսի և Յովհաննէսի եղբայր լինելը. այլ կը մնայ միայն հայրանուններու պատահական նոյնութիւն մը» (Համապատում, էջ 150):

2. — Յակոբոսի կոչումը. — Յակոբոս շատ կանուխ, Յիսուսի միտումներէն քիչ յետոյ հետեւած է անոր: Իր առաքելական կոչումը տեղի ունեցաւ տասներկուքին հետ (Մարկ. Գ. 13-14, Ղուկ. Զ. 12-13) լերան մը վրայ, որ Կատ Օրմանեանի Գալիլիոյ ծովուն մօտ Կափառնայումի լեռն է, քրիստոնեաներէն կոչուած՝ Երանութեանց լեռ, իսկ տեղացիներէն՝ Ճէպէլ Գորուն-Հաթթիին (Համապատում, էջ 143):

3. — Յակոբոսի դիրքը. — Յակոբոս առաքելական խումբին մէջ ունի որոշ տեղ մը, երբորդ քառեակին առաջին թիւը, այսինքն միշտ իններորդն է ան տասներկուքին մէջ (Մատթ. Ժ. 3, Մարկ. Գ. 18, Ղուկ. Զ. 15, Գործք Ա. 13): Յիսուսի հետ ապրած իր շրջանին վերաբերեալ ոչ մէկ յատուկ պարագայ յիշատակուած է Աւետարաններուն մէջ:

4. — Յակոբոսի վախճանը. — Յակոբոսի կեանքին վերջին մասին և իր վախճանին նկատմամբ ստորոգ տեղեկութիւն մը չէ հասած մեզի: Հիպոթիտոսի (170-236) վերագրուած երկբայական և անհարազատ գրուածներու կարգին տասներկու Առաքելներու ցանկ մը կայ, որ համառօտ տեղեկութիւններ կու տայ իւրաքանչիւրին քարոզութեան և նահատակութեան մասին, հոն կը կարդանք սա տողերը. «9. — Եւ Յակոբ, Ալփէոսի որդին, երբ կը քարոզէր Երուսաղէմի մէջ, Հրեաներու կողմէն քարկոծուելով սպաննուեցաւ, և թաղուեցաւ առաքարն ըովբերը»:

5. — Յակոբոսը Հայ Սկիզբեցւոյ մեջ. — Ալփէոս Յակոբոս մեր եկեղեցւոյն մէջ կը տօնուի երկոտասան Առաքելոց կարգին:

Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

(Շարաւիկեմ)

## ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՑ ԹՈՒՂԹԸ

1. — Անունը. — Թուղթ առ Երբայեցիս, որ ԺԻ. գլուխներէ կը բաղկանայ, անանուն հեղինակի մը գործն է: Այս Թուղթին մասին, իրրեւ առաջին յիշատակութիւն չուրջ 96 թուականին գրուած, Կղեմէս Հռոմէայեցիին Առաջին Թուղթին մէջ յիշատակուած կը գտնենք: Յետագայն եւ արդի ժամանակներու մէջ, բազմադիմի անստուգութիւններէ վերջն է որ, Երբայեցւոց Թուղթը Պօղոս Առաքելային վերադրուեցաւ: Ա. դարուն մէջ սակայն, եկեղեցական մատենագիրներու ստուար բազմութիւն մը, այս բանին համաձայն չեն:

Այս Թուղթը Պօղոս Առաքելային չի կրնար ըլլալ, վասն զի՝ անոր գաղափարները և ոճը իրենք չեն: Իաց աստի, այս Թուղթին Աստուածաբանութիւնը մանաւայտուկ և ուրոյն բնոյթ մը ունի, վասն զի՝ Թուղթին ունեցած Վարդապետական կեդրոնական դրութեան այն անձուկ համեմատութիւնն է զոր հեղինակը Յիսուս Գրիստոսի և Մեղիթիոնի միջև կը հաստատուի:

Կարգ մը ընտիր գրչագիրներուն մէջ, այս գրքին անունը պարզապէս Վերայեցւոցն է: Անտարակոյս, այս անունը ըսկըզբնական Թուղթին մէջ տեղ չունէր: Սակայն, երբ այս Թուղթը սկսաւ ընդհանուր շրջաբերութեան մէջ մտնել, հաւանաբար այս անունը կցուեցաւ Թուղթին: Այսուամենայնիւ, կրնայ ըլլալ որ, Թուղթը այս անունը հին աւանդութեամբ մը զգեցած ըլլայ, կամ պարզապէս Թուղթին պարունակութենէն մակաբերուած: Հակառակ արդի ճինադատութեանց, բացորոշապէս ստորոգ է որ, այս Թուղթը Երբայեցի Գրիստոնեաներու համար գրուած էր: Արդեօք, ո՞ր կը ընկէն այս Երբայեցի Գրիստոնեաները, որոնց համար այս Թուղթը գրուեցաւ, այդ մասին որոշ բան մը չենք գիտեր: Այս Թուղթին Բ. գլուխի 3-էն թեմա կրնանք ենթադրել որ, անոնք Պաղեստինի (Երուսաղէմ և շրջակայք) մէջ չէին բնակեր, ուր՝ Տիմոթէոսին (ԺԻ. 13) ժամանակակիցները Տէրը անձամբ լսած ըլլալու էին: Իսկ Թուղթի վերջի մասերուն մէջ յիշուած Եղոշոյն տան ձեզ որ ի կողմէնս

Իտալացւոց են (ԺԳ. 13) պարբերութեանէն կարելի է ենթադրել թէ՛ Թուղթը կամ Հռովմի կամ Հռովմէն դուրս բնակող անձի մը կողմէն գործած է: «Հռովմէն դուրս» բացատրութիւնը աւելի հաւանական կը թուի ըլլալ, զիս զի՛ կղեմէս Հռովմէացին (Յ. Ք. 95-96), այս Թուղթին ծանօթ էր, ան՝ նոյն իսկ այս Թուղթէն ինչ ինչ մէջբերութիւններ կատարած էր:

«Երբայցիք» զատ հասարակութիւն մը կազմած էին, անոնք մեկուսացած անձներ չէին, և ո՛չ ալ աստանդական մեծ խմբաւորութիւն կազմած էին:

Անոնք, սփռուքի մէջ, իրենց մասնաշաղկապութիւնը և փորձառութիւնը ունէին (ԺԳ. 4), ինչպէս նաև իրենց անձնական յարաբերութիւններն ու կապերը (Ձ. 12, ԺԳ. 12, 23):

Թուղթին հեղինակը զանոնք իրեր մը շակուած և զարգացած ունկնդիրներ կը նկատէ, որոնք պիտի կրնային «կաթ» ծծել իր խօսքերէն քան անոնք որ պարզունակ քրիստոնեաներ եղած էին ճաշակելու համար «հաստատուն կերակուր»ը կամ ես առաւել ծածկեալ վարդապետութիւնը (Ե. 12): Հաւանական է որ, անոնք «Առաքին եկեղեցի» մը կամ «Առաքին եկեղեցի»ներ ունէին քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցիէն բաժնուած վիճակով մը, զոր օրինակ Հռովմի կամ սփռուքի ծանօթ քաղաքներէն մէկուն մէջ:

2. — Հեղինակը. — Այս Թուղթին հեղինակը, ինքզինքը Հրեայ Հասարակութեան մէջ կը գնէ, թէ՛ն՝ ինքը այդ ժամանակ անոնցմէ հեռացած ըլլալ կը թուի (ՏԵՍ Բ. 3, ԺԳ. 19): Նկատի ունենալով հեղինակին օրինաց մարմամբանութեանց մէջ ի մասնաւորի զոհերու մասին իր ցոյց տուած մեծ շահագրգռութիւնը եւ հետաքրքրութիւնը որոշ կերպով կը յայտնեն թէ, ան՝ հաւանաբար քահանայապետական ընտանիքէն սերած կամ անոր հետ խնամիացած հրեայ մըն էր:

Եթէ հրեքը հրեայ մըն է, հետեւաբար հելլենական մշակոյթը ընդգրկած և բարձր կրթութեան տէր անձ մըն էր: Իր փաստարկութեանց սարքաւորումը, իր ժամանակին հետադարձ ոգին լաւագոյններէն է: Նոր կտակարանին գրքերուն մէջ, իր յուշարէն լեզուն, իր քերականութիւնը և հա-

մաձայնութիւնը լաւագոյններէն է: Հեղինակը իր ոճաբանութիւնէն զատելով, ցոյց կուտայ թէ, հելլենականութեան մշակոյթի կեդրոն եղող Աղեքսանդրիոյ դպրոցին ազդեցութեան ենթարկուած հզօր միտք մըն է:

Ան՝ Հին Կտակարանին յունական (իմաստով Աղեքսանդրեան) Կամոնը և Բնագիրը (Եօթանասնից) կը գործածէ: Ասով՝ իր բառերու և ոճերու ընտրութեամբ, բազմաթիւ և յատկանշական խնամութիւններ ցոյց կուտայ Աղեքսանդրեան Հրեայ Փիլոսոփիան, որ հրէական Աստուածաբանութիւնը յունական փիլիսոփայութեան հետ զօդեց և միացուց: Այսուամենայնիւ, զօրաւոր փաստ մը գոյություն ունի ծաղկացածեցող համար որ հեղինակը Փիլոսոփիայի Երբայցիքին զազափարները իւրացուցած և ընդունած ըլլայ: Այս Թուղթին հեղինակը երբ Հին Կտակարանի մասին կը խօսի տարբեր տեսակէտ մը ընդգրկած է: Իրեն համար Հին Կտակարանին անձերը, օրէնքները և սարուածքները նախատարրական և անկատար տիպարներ և օրինակներ են Նոր Ուստիին բարձրագոյն լրումին և ետադրման:

Աւստի՝ հեղինակին այս տեսակէտով դիտելու և տրամաբանելու այս եղանակը բոլորովին հակառակ է Փիլոսոփիայի Երբայցիքին (ՏԵՍ, Ուխտօր, Սերալեցիք, էջ՝ 200):

Թուղթին կեդրոնական գաղափարներէն մին երկու հակոտնեայ աշխարհներու գոյութեան հարցն է: Երկնային, հոգեկան, իրական, անտեսանելի եւ յաւիտեական աշխարհը. իսկ միւսը՝ երկրային, Ֆիզիքական, անիրական, տեսանելի և անցաւոր աշխարհը: Այս երկու աշխարհներու միջև եղած զանազանութիւնները, կերպով մը երկնային և յաւիտեական իրականութեանց օրինակը և շուքն է: Սակայն և այնպէս, այս Թուղթին մէջ նշանակալից տարբերութիւններ կան (տե՛ս Ը. 5) և կասկածելի է որ կարեւորեց ապացուցանել թէ՛ Աղեքսանդրեան դպրոցին Նոր Պատմականութեան գաղափարները ազդեցութիւն գործած ըլլան ժամանակին տիրող և մշակուած գաղափարներուն վրայ: Նոյն բանը կրնանք ըսել հեղինակին կողմէն իբրև Արիստոտէլեան եզր գործածուած «Էնթէսթիս» «Hypostasis» բառին համար (Ա. 3, ԺԲ. 1 շար.): Կարգ մը մեկնադիրներու կողմէն, հեղինակին Աղեքսան-

գրիա հաստատուած ըլլալը ցոյց տալու համար, միտում մը կայ հեղինակին Աղեք-սանդեան փիլիսոփայութեան և դպրոցին ազդեցութեան ենթարկուած ըլլալը հաստատուելու:

Գալով մամնամօտիկ ռաւանդութեան մը մերձեցման գաղափարին, Բ. Կարու վախճանին Հիւսիսային Ափրիկէի մէջ տիրող կարծիքին համաձայն, որուն արձագանքը Տերտուլիանոս մեղի կ'աւանդէ, այս Թուղթը Բաւնարասի կ'ընծայուի:

Առաջին երեք դարերու, Արեւելեան եկեղեցիները (Յոյնք, Հայք և Ասորիք), այս Թուղթը Ս. Պօղոս Առաքեալին ընծայած են, մինչդեռ Արեւմտեան եկեղեցիները (ի մասնաւորի Լատինք) մերժած են Պօղոսին հեղինակութեան պարագան:

Դ. դարէն վերջն է որ, Լատին եկեղեցին ընդունեց Պօղոսին հեղինակութիւնը, Այդ ժամանակէն սկսեալ, «Թուղթ առ եբրայեցիս» մակագրութեամբ ընդհանրացաւ: Բողոքական շարժումներու ժամանակ, դարձեալ անոր մասին տարակարծութիւններ և քննադատութիւններ ծագեցան:

Ժամանակ մը վերջ, երբ բարեկարգութեան առթիւ Լատին և Բողոքական եկեղեցիներու միջև բարբոքած կիրքերը հանդարտեցան, դարձեալ Պօղոս Առաքեալին ընծայուեցաւ և այսպէս մնաց մինչև ժ. Գար:

Գրքին հեղինակութեան մասին շատ մը ենթադրութիւններ կան:

1. Լուտեր՝ Ափօղոսը կ'ենթադրէ կամ հաւանական կը նկատէ:

2. Հարնաք՝ Ղուկասի և կամ Ակիլազաի տիկնոջ Պրիսկիլայի կուտայ հեղինակութեան իրաւունքը:

3. Իրմաէյ՝ Փիլիպպոս Աւետարանչի կը վերագրէ:

4. Ուրիշ մեկնիչներ եւ քննաքնններ, Աղեքսանդրեան հելլենիսթիկ կրթութիւն ստացած, շատ հաւանաբար քահանայական դասակարգէն սերած հրեայ քրիստոնեայի մը կը վերագրեն:

Կըսէն Հուդմէսցին իր Թուղթին մէջ չի յիշատակեր Թուղթին հեղինակը:

Ա. դարուն մէջ, եկեղեցական բազմաթիւ մտտեանագիրներ կ'են ընդունի Պօղոսին հեղինակութիւնը: Երբայցեւոք Թուղթը Պօղոս Առաքեալին չի կրնար վերագրուիլ, վասն զի՝ անոնք ո՛չ իր գաղափարներն են

և ո՛չ ալ իր ոճը: Բաց աստի, Թուղթին Աստուածաբանութիւնը հզաւան է, Թուղթին վարդապետական թէյըլ և որ Ուխտին գերազանցութիւնն է Հին Ուխտին վրայ:

3. — Թուղթը. — Բննաքնններէն ուսանք՝ Թուղթին Բ. գլխուն առաջին հատուածները քննելով կը ջանան եղբայրացի թէ, Հրէից Տաճարը զեռ չէր կործանած և թէ հոն կրօնական պաշտամունքը և զոհաւորութիւնները տեղի կ'ունենային, իսկ ոմանք ժ. գլխուն 32-34 համարները ներոն կայսեր հալածանաց անարկութիւնն եղած ըլլալը կը փաստարկեն: Եթէ երբեք ճշմարիտ են վերի բացատրութիւնները, Թուղթը կարելի է 64-70 թուականներու միջև գնին: 64ը թուական իբրեւ հալածանաց տարի. իսկ 70ը Երուսաղէմի աւերման և կործանման տարին:

Այսուամենայնիւ, դժուար է ճշգրտել թէ, Թուղթին մէջ եղած անարկութիւնները ներոն կայսեր քրիստոնէից գէժ հալածանաց մասին եղած ըլլան (ժ. 33-34): Տաճարին մէջ, պաշտամունքը դադրած չէր, այս կէտը մեզի աւելի հաստատուն կուսան մը կրնայ տալ (Բ. 4, Թ. 6-9, Ժ. 1 և 2. Ժ. 10): Ճշմարիտ է որ, Երբիշ մտտեանագիրներ եւ, օրինակի համար Յովսեփոս Պատմագիր և ուրիշներ, Տաճարին կործանումէն վերջն ալ, զոհերու մասին սահմանական ներկայ եղանակով կը խօսին: Սակայն այս Թուղթին հեղինակը, եթէ երբեք Տաճարին մէջ զոհերը դադարը ըլլար, անպայման անոնց մասին անարկութիւն մը ըրած պիտի ըլլար, մինչդեռ ինք այդ մասին ու է բան մը չ'ըսեր:

Թուղթին գրութեան թուականին մասին ուրիշ անարկութիւններն են հետեւեալները:

1. Բ. 3, Ժ. 4, Ժ. 7 որոնք ցոյց կուտան թէ՝ առաջին հաւատացեալներու սերունդը վերջանալու մօտ էր, և երկրորդ սերունդը գալու վրայ էր:

2. Ժ. գլխուն 23 համարը ցոյց կուտայ թէ՝ Տիմոթէոս զեռ կենդանի էր: Բոլոր այս ցուցմունքները կը յայտնեն թէ, Թուղթը 70 թուականէն առաջ, հաւանաբար Հուդմի մէջ 64 թուականին գրուած էր:

Այժմ պարագայի տակ, այս Թուղթին թուականը կըսեն Հուդմէսցիին Թուղթին թուականէն շատ առաջ էր (Բ. Գ. 95), քանի որ Կղեմէս այս Թուղթէն մէջբերուած

ներ կ'ընէ, ինչպէս որ վերև յիշեցինք արդէն:  
4. — Թուղթին ծրագիրը. — Նախարարն  
Ա. 1 — 4:

Առաջին Մաս. — (Վարդապետական).  
Քրիստոնէական կրօնքին գերազանցութիւնը  
Հին Ուխտին վրայ:

Առաջին Հատուած. Ա. 5 — Դ. 13 Յիսուս  
Քրիստոսի գերազանցութիւնը իբրեւ  
Նոր Ուխտին միջնորդ. —

ա) Յիսուս Քրիստոսի գերազանցութիւնը  
հրեշտակաց վրայ 1-5 Բ. 1-18:

բ) Յիսուս Քրիստոսի գերազանցութիւնը  
Մովսէս մարգարէին վրայ Դ. 7-Դ. 13:  
Երկրորդ Հատուած. Դ. 14 — Ժ. 18:

ա) Աստուծոյ Միածին Որդին Յիսուս  
Քրիստոս ըստ կարգին Մեղքիսեղեկի քա-  
հանայապետ է Դ. 14 — Զ. 20:

բ) Քահանայապետութեան գերազան-  
ցութիւնը ըստ կարգին Մեղքիսեղեկի Ղեւ-  
տական քահանայապետութեան վրայ Է.  
— Ժ. 18:

Երկրորդ Մաս. — (Բարոյական). Ընդ-  
հանուր յորդորականներ և խրատներ Թուղ-  
թին ուսուցումներէն առնուած:

ա) Թարատեութիւն ի հաւատոս քրիս-  
տոնէական վարդապետութեան և ուսուց-  
ման Ժ. 9 — ԺԲ. 13:

բ) Առաքինութիւններ կրօնական կալ-  
ուածին մէջ, զորս պարտին հաւատացեալք  
ի գործ դնել հալածանաց ժամանակ ԺԲ.  
14 — ԺԴ. 17:

Վերջաբան. — ԺԴ. 18-25:

5. — Թուղթին բովանդակութիւնը եւ  
նպատակը. — «Երբայցիք» յորձանքէն  
քշուելու վտանգի մէջ էին դէպի ուխտա-  
դրժութիւն (Բ. 1, ԺԴ. 9): Ուխտագրժու-  
թեան իրողութիւնը և անոր պատճառաւ  
տեղի ունենալիք հետեւութիւնները հեղի-  
նակին միտքը աւելի կը զբաղեցնեն քան  
կրօնքին ձեւը որուն իրենք կապուած կը  
մնային: Այս փոխհրեպոութիւնը Յուդա-  
յականութեան մէջ նորութիւն մը ըլլալ կը  
թուի (ԺԴ. 9-13):

Երբայցեոց այս ընթացքը բոլորովին  
հակոտնեայ պարագայ մըն էր Գաղատա-  
ցիներէն, որոնք՝ հեթանոս ըլլալով հան-  
դերձ հուդայականութիւնը Քրիստոնէու-  
թեան նետ կը փորձէին պատուատել, մինչ-  
դեռ բուն երբայցիները Քրիստոնէութենէն  
բոլորովին հեռանալու միտում մը ցոյց կու

տային (Դ. 12, Զ. 4-8, Ժ. 29, ԺԲ. 25):

Իրենց չգիտեցողներ համար ցոյց տըր-  
ուած այս պատճառաբանութիւնները հե-  
ղինակը մի առ մի հերքելով, Նոր Ուխտին  
գերազանցութիւնը Հին Ուխտին վրայ ցոյց  
կուտայ: Նոր Ուխտը գերազանց կրօնքն էր,  
Հին Ուխտը իբրև պատկեր, աւետիք և ռու-  
կը կենար միայն, մինչդեռ Նորը յաւիտե-  
նական և կատարեալ կրօնք մըն էր: Աստ-  
ուած՝ իր վերջին յայտնութիւնը յայտնած  
էր, իր Միածին Որդին աշխարհ առաքելով.  
Յիսուս՝ ճշմարիտ Աստուածը հրեշտակնե-  
րէն ալ բարձր էր, Ան՝ որ Մովսէսին օրէնքը  
տուած էր, ոչ միայն Մովսէսէն այլ Ահա-  
րոնէն ալ բարձր էր, Քահանայապետ մը որ  
իր անձին վրայ ճշմարիտ զոհը կ'անձնաւո-  
րէր գերազանցելով բոլոր հին զոհերը . . .  
(Ա. 2, 3, 10, 12, Ա. 4-14):

Վա՛յ ուրեմն անոր որ, այսպիսի գերա-  
զանց և Աստուածառաք Նոր Ուխտին մէջ  
մտնելով և Աստուածային օրհնութիւններ  
և շնորհքներ ստանալով հանդերձ կը հե-  
ռանայ ճշմարիտ կրօնքէն . . . Յիսուս  
Քրիստոս իր մահուամբ և յարութեամբ մար-  
մնացելով Աստուծոյ Որդուն յաղթութիւնը  
իր վրայ կը կեդրոնացնէր: Իր չարչարանք-  
ները և իր խոնարհութիւնը անհրաժեշտ և  
էական տեղը գրաւած էին Քահանայապե-  
տութեան պատրաստութեան համար (Բ.  
17-18, Դ. 15 և չար., Ե. 7-10):

Հետեւաբար հեղինակը Երբայցիները կը  
յորդորէ որպէս զի պատրաստ ըլլան տոկա-  
լու և համբերելու ամէն տեսակ նեղու-  
թեանց և տառապանաց որոնք կրնան դալ  
իրենց վրայ և պէտք չէ փորձուիտ աշխար-  
հային իրեւութեան և խարուսիկ ճոխու-  
թիւններէն և փորձութիւններէն այսպիսի  
ճշմարիտ հաւատք մը և կրօնք մը ոտնա-  
հարելու համար (Ժ. 11-13): Աստուած  
կատարած և վերջացուցած է իր կատա-  
րելիքը Նոր Ուխտով: Հաւատացեալին կը  
մնայ արժեցնել Աստուածային այս անհուն  
շնորհքը: Թէև Թուղթը սկզբէն ողջոյնի  
հատուած մը չունի, սակայն վերջաբանին  
մէջ օրհնութիւններով կը փակէ զայն:

Ամփոփեց

ՊԱՐԳԵԻՆ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԵՍԵԱՆ

(Վերջը յաճեալով)